

Biyolojide Diyalektiği Aramak: Prof. Dr. Ergi Deniz Özsoy ile söyleşi

Hazırlayan: Zelal Özgür Durmuş

Kaynak: <https://deli.com.tr/3-ocak-2018-ergi-deniz-ozsoy-semineri/>

İlk baştan başlamayı istedik. Lisansınızı Hacettepe Üniversitesi'nde okumuştunuz. Doktora çalışmanızı nerede, ne üzerine yaptınız? Sonra aynı başlıkta mı devam ettiniz? Biraz kendinizden bahseder misiniz?

Ben hep evrimsel genetik, popülasyon genetiği çalışmak istiyordum, çalışıyordum da aslında. Master'ı bitirdikten sonra Hacettepe Üniversite'sinde doktora başladım. Aykut Kence'nin laboratuvarında asistanken doktoram esnasında gidip deneyler yapıyordum. Çalıştığım bir model organizma var, *Drosophila melanogaster*, onun doğadan toplanmış örneklerinde yani doğal popülasyonlarında çalışılan alkol dehidrogenaz (ADH) geni ile ilgileniyordum. Bu gen çok özel bir gendir evrimsel genetikçiler için. Ben de Aykut Kence'nin laboratuvarında bu gendeki protein çeşitliliği üzerinden genetik çeşitliliğini tahminleme çalışıyordum. Gen frekansları aracılı-

ğıyla evrimsel genetik çalışmasıydı.

Bu deneyleri yaptıktan sonra Hollanda'da 1997'nin sonlarında doğru TÜBİTAK'ın bütünleştirilmiş doktora programı kapsamında Bilim Adamı Yetiştirme Grubu'nun verdiği bir bursu aldım. Bu burs kapsamında Hollanda Groningen Üniversitesi Genetik Bölümü içinde Popülasyon Genetiği bilimi üzerine çalışmaya gittim. Gittiğim laboratuvarı ADH geni ve onunla ilişkili diğer belirteçler yoğun şekilde çalışılıyordu. Ben de Türkiye'den araziler yapmıştım. Topladığım bakterilerden, *Drosophila melanogaster*'in örneklerini göturdüm ve orada 1,5 yıl süre boyunca evrimsel genetikçi çerçevede ADH ve onunla ilişkili iki farklı genetik polimorfizmi, yani çeşitlilik, bir gendeki farklı genetik sistemiyle çalıştım. Oradayken hem bir yandan bu gendeki genetik sistemlerini çalışırken bir yandan da kütüphanesine kapaniyorum, çok güzel bir kütüphanesi vardı. Zaten Groningen üniversite kenti. Oradaki ikinci el kitapçıları dolaşarak bir sürü klasik evrimsel genetik kitapları aldım. Dolayısıyla orada ciddi bir evrimsel genetik, popülasyon genetiği mesaisi yaptım. Doktoram bunları içeriyor.

Doktora sonrasında ise yine popülasyon genetiği çalışmaya devam ettim ama hep *Drosophila* çalıştım, hala da çalıştığım gibi. 2004 yılında dört aylık TÜBİTAK Doktora Sonrası Bursu kazandım, Amerika için. Daha önce sinde 2000'de Hollanda'dayken İstatistiksel Yaz Okulu adı verilen North Carolina State University'de üç haftalık yoğun bir programı vardı, oradan burs kazanıp gitmiştim. 2004'teki bursu kullanmak için orayı tercih ettim. North Carolina State University'de Trudy Mackay, çoklu gen-

lerin genetiği çalışılıyordu, muhtemelen Dünya'daki on genetikçiden biri sayılır. Trudy'nin laboratuvarında, sıcaklık şoku özelliğinin genetik alt yapısını bulmaya çalışan bir sisteme, bir projeye dâhil oldum. Böylece evrimsel genetik bilgimi, çoklu genlerin genetiği alanıyla birleştirerek çalışmalar yapmaya başladım. 2010'da Fulbright bursu aldım ve sekiz ay süreyle bu sefer California University Evrimsel Biyoloji ve Ekoloji Bölümüne gittim. O da çok güzel bir deneyimdi. Orada genom çaplı ifade çerçevesinde larvaların farklı farklı besin ortamlarına geçtiklerinde hangi genlerinin ifade olduğu üzerine çalıştım. Oradan döndükten sonra Hacettepe Üniversitesi'nde *Drosophila* genomu temelli, genotip ve fenotip arasındaki o karmaşık ilişkiyi irdelen bir perspektife doğru iyice kaydım. Arada Trudy'nin laboratuvarına 2 defa yine gidip geldim, 2012 ve 2014'te dörder aylık sürelerle. Bu arada iki tane proje yaptık.

Master yıllarımdan bu yana evrimsel biyolojinin tarihi, felsefesi, genetiği üzerine de epeyce okuyorum ve çalışıyorum. Yaptığım çalışmalar son derece heyecanlı idi, hala da heyecanlı. Şu anda laboratuvarımdaki çalışmalar daha çok genetik hastalıkların karmaşık genetiği üzerine evrimsel genetikte kantitatif genetik yöntemlerin kullanımına doğru kaydı. Fakat tabii çok heyecanlı teknik çalışmaların yanı sıra, her zaman için icra ettiğim bilim tarihi ve felsefesi çok ilgimi çekti. Dolayısıyla onlardan bağımsız bir perspektif oluşturmamaya çalıştım kendimce. Bu şekilde süregeldi, hala devam ediyor.

Popülasyon genetiği matematiksel somutluklar sunduğu için değişimi anlamada öne çıkıyor. Bu

alan tam olarak evrimsel süreci anlama konusunda nasıl bir ufuk açıyor?

Aslında şöyle bir şey; evrimsel biyolojiyi hakkıyla icra etmek için hangi alanda çalışıyorsanız çalışın mutlaka popülasyon genetiği, evrimsel genetik temelinin sağlam olması gerekiyor. Çünkü popülasyon genetiği, yani evrimsel genetik, geniş manasıyla evrimsel değişimin anlamının yolu; doğal seçilimi, genetik sürüklenmeyi veya ikisinin arasındaki süreçleri anlayabilmemizin yolu evrimsel genetik kuramına hakim olmaktan geçiyor. Bu da tabii matematiksel ve istatistiksel genetik büyük oranda. Son genomik analizleri anlamak veya genomik seviyede doğal seçim gibi diğer evrimsel süreçleri görmek istiyorsanız mutlaka evrimsel genetik üzerinden hareket etmeniz lazım. Dolayısıyla zaten evrimsel genetik dediğimiz, hani o total popülasyon genetiğini içeren metodoloji ya da kuram evrimsel biyolojinin omurgasını oluşturuyor. Öbür türlü, mesela doğal seçimden bahsederken neden bahsettiğinizi, bahsettiğiniz seçim tipinin gerçekte ilgisini bulmak istiyorsanız meseleyi evrimsel genetikle ele almanız gerekiyor. Yoksa hikâye anlatma sanatına giriyor.

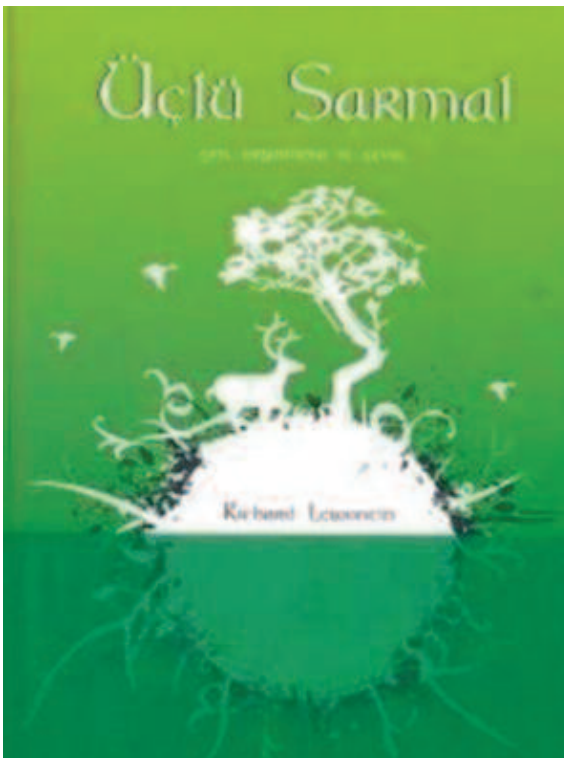
Bu “hikaye anlatma” benzetmesini sıklıkla kullanıyorsunuz? Wilson'ın sosyobiyoloji, Dawkins'in bencil gen kitaplarını kapitalist ideolojinin biyoloji alanına yansımaları olarak görmek gerektiği de bazı biyologların vurguladığı bir nokta. Buradaki biyolojik zayıflıkları kısaca anlatır mısınız?

Tabi ister istemez o noktalar hikayeye çıkıyor. Aslında

Edward Wilson çok önemli bir popülasyon biyoloğu. Dawkins'in de önemli çalışmaları var, kendisi çok popüler bir yazar. Ancak tezlerini ortaya koydukları yol, mesela Dawkins'in toplumsal hadiseleri, insanın evrimsel tarihini biyolojiye indirgerken yaptığı şey, bence, çok avam bir şey. Ne biyolojik gerçekliğe ne evrimsel biyolojinin kendi yapısına uyuyor. Kuramsal bir dil kullansalar dahi, o dil boş aslında. Elbette beşer bilimlerin zaten incelendiği noktalar vardır. Zaten beşeri bilimler Wilson'un, Dawkins'in biyolojik gerçeklikte eğilmeye çalıştığı, eğilip sonuç aldıklarını iddia ettikleri sosyal meselelere zaten ulaştıkları bilimsel bilgiler var. Son kertede evrimsel biyoloji sosyal meseleler için doğru bir ölçek ve doğru bir çerçeve sağlamıyor. Benim kanaatim bu.

Zayıflığı burada diyorsunuz değil mi hocam? Sosyal konuları biyolojiyle açıklamaya çalışmaları...

Kaynak: www.odakitap.com/ucul-sarmal-richard-lewontin/9789754034110

Ne kadar güçlü bir dil kullansalar da sonuçta yaptıkları incelmış bir biyolojik determinizmdir; başka bir şey değil açıkçası. Sadece ben düşündüğüm için değil, bir sürü insan bunu düşünüyor. Bir de bence kendi alanlarının dışında ideolojik bir popüler olma kaygısı gibi sebeplerle biyolojik açıdan da beşeri bilimler açısından da yanlış şeyler söylüyorlar.

Richard Lewontin de “Üçlü Sarmal” kitabında benzer noktalara işaret ediyor. Kitabı Türkçeye TÜBİTAK için siz çevirmiştiniz. Artık başka bir yayınevi basıyor.

“Üçlü Sarmal” kitabı 2000’de çıktığı sırada Hollanda’daydım. Zaten Lewontin’in perspektifini kendime çok yakın buluyordum; meselelere tarihsel, toplumsal taraflarından bakan açıklamalar yaptığı için. Dolayısıyla bu “Üçlü Sarmal”ı görünce heyecanla almıştım ve bir gün içerisinde okuyup bitirmiştım. Çok etkileyici bir kitaptı. Daha önce DNA Doktrini adıyla Türkçe’ye çevrilen bir kitabı vardı; ama bu ondan daha verimli bir kitaptı. Türkiye’ye döndükten sonra kitabı hemen TÜBİTAK’ın o zamanki popüler bilim editörlerinden bir tanesine tavsiye ettim. Kabul ettiler, ondan sonra çevirdim, çevirdikten sonra basım sırasına girdi ve 2007’de çıktı. Şimdi Say Yayınları basıyor.

Lewontin ile o sırada mı irtibatlanmıştınız?

2000’lerin başında oldu. Lewontin’e laboratuvarına gelmek istediğimi söylemiştim. Demişti ki “ben emekli oldum, laboratuvarımı kapadım.” Zaman zaman mesajlaşıyorduk. Stephen Jay Gould 2002’de öldüğü zaman

Richard Lewontin ile Richard Lewins onun hakkında çok güzel bir yazı yazdılar. Biz de 2003'te, 1990'ların ortasından beri çıkardığımız Kebikeç Dergisi'nde "Meçhul Şahıslar Ansiklopedisi" dizisi yapıyorduk. Herkes belli bir -ünlü olması gerekmiyor- kişilik üzerine odaklanıp tarihsel bir perspektifle yazıyor idi. Ben de Montly Review'de Stephen Jay Gould üzerine yazılan yazıyı Kebikeç'e önerdim, sonra çeviri hakkını almak için Montly Review editörüne yazdım, Richard Lewontin'e yazdım. Çok sıcak davrandılar ikisi de, çeviri için herhangi bir para talep etmediler. Böylece Kebikeç'te yayınladık. Daha sonra da işte farklı konularda bilim, edebiyat hakkında ara ara yazışıyorduk kendisiyle. Çok mütevazı bir insan ve çok çok büyük bir evrimsel genetikçi. Rahatlıkla söylenebilir ki Darwin'den sonra 8-10 isimden biri. Hatta bana kalırsa evrimsel genetiğin son 80-90 yıldaki en büyük isim. Çünkü yaptığı çalışmalarda bir yandan tabi teknik seviyesi çok yüksek, çok iyi istatistiksel genetikçidir, matematiksel popülasyon genetikçisidir. Fakat aynı zamanda moleküler popülasyon genetiğinin kurucusudur da. Ancak, aynı zamanda, yaptığı işi bütün tarihsel, ideolojik perspektifiyle sorgulayan bir çerçeve içerisinde ele aldığı için öğrencilik yıllarımdan bu yana çok ta hayran olduğum bir isim. Hem teknik üretimi hem de daha görece popüler üretimi hoşuma gidiyor. Ben Darwin'in "Türlerin Kökeni" kitabını Türkçe'ye tekrar çevirisini yapmak istediğimde, kendisine "çeviri için önsöz yazar mısınız?" diye sormuştum. Hemen ertesi gün bana geri dönüş yaptı ve Türkçe baskıda yer alan, daha önce hiçbir yerde çıkmamış önsözü, bana verdiği tarihi geçirmeden yazıp gönderdi. Henüz çıkmadı ama hazır sayılır ve Lewontin'in önsözüyle çıkacak bir "Türlerin Kökeni" olacak.

Ayrıca J. B. Haldane'nin de notlarını vs. eklemeyi istiyorum. Beklemeye geçecek.

Hocam, 1985 yılında Lewontin Levins'le "Diyalektik Biyologlar" diye ortak bir kitap yazıyor. Siz de bu çerçeveyi benimsediğinizi belirtiyorsunuz. Biyolojide diyalektik materyalizmin nasıl bir olanak sağladığını biraz açabilir misiniz?

Bunu bir metot olarak evrimsel genetikte ilk kullanan Richard Lewontin'dir. Lewontin'in 1974'te Columbia University'den çıkan The Genetic Basis of Evolutionary Change -evrimsel değişimin genetik temeli- diye hoş bir kitabı vardır. Burada, evrimsel biyoloji içerisinde temel çelişkilerden üretilen argümanları ele alan, mesela doğal seçilimci olan ve seçilimci olmayanların aynı konulardan müzdarip olduğunu gösteren çok derin bir kitaptır. 1974'te basılmış olmasına rağmen her evrimsel genetikçinin, her evrimsel biyoloğun mutlaka hatmetmesi gereken kitapların başında gelenlerden biridir diyebilirim. İşte, Lewontin'e ara ara soruyorlar: Neden bunun yeni versiyonunu yazmıyorsunuz diye? Çünkü derdini anlatmak için kullandıkları genetik belirteçler, kromozom düzeyindeki veya protein seviyesindeki artık çok fazla kullanılmayan belirteçler. Lewontin'in söylediği şey şu: DNA seviyesinde bunu tekrar yazmama gerek yok ki çünkü sadece belirteç farklılaşıyor. Perspektif ile ilgili bir değişiklik yok diyor. Dolayısıyla o kitapta aslında bir yandan evrimsel süreçlerin başlangıç ve tarihsel koşullarına bağlı olması, bir yandan çelişkilerin yeni durumlar ortaya çıkarması ve bunların tarihselliği üzerinden evrimsel süreçlerin ilerlemesi, evrimsel süreçlerin tarihsel koşulların ürünü olduğuna

dair bir perspektifi var. Bu perspektif bir evrimsel biyoloğun sahip olması gereken bir özelliktir. Öyle tırnak içerisinde, kaba bir diyalektik materyalizm izlemez. Kendisi elbette marksisttir ama Marksizmin ona öğrettiği incelenmiş perspektifi kullanır. Daha sonra Richard Lewins’le 1985’te çıkan “The Dialectical Biologist” diye bir kitapları var. Burada Lewontin katkı verendir, o yüzden daha çok Levins’in kitabıdır diyelim aslında. Lewontin’le Levins’in daha önce yayınladıkları makalelerinin değiştirilmiş versiyonlarının toplamıdır, çok öğreticidir. Hem ekolojiye hem evrimsel genetiğe diyalektik perspektiften bakmıştır. Mesela ekolojiden gidecek olursak basitçe organizmaların kendi içsel potansiyellerini “sorgulayan” onların bağımsız bir çevreye doğmadıklarını bilakis kendi çevrelerini yarattıklarını, yani ekolojik anlamda niş içerisine kendilerinden bağımsız girmediklerini bilakis o nişi kendilerinin yarattıklarını, ortaya koyan bir ekolojik ve evrimsel perspektifi vardır. Bu bakışı Levins başlattı diyebiliriz ve bence evrimsel biyolojinin ruhuna hakim olması gerekenlerden. Bu metot evrimsel biyolojik olguları çok daha iyi bir şekilde açıklayan bir yaklaşımdır.

Peki, eğer Türkiye’ye gelecek olursak... Geçen sene müfredattan “evrim ve hayatın başlangıcı” ünitesinin çıkarılmasına karşı Evrimsel Biyoloji ve Ekoloji Derneği’i sizin de dahil olduğunuz bir dizi görüşmeyi bakanlıkla yaptınız. Bakanın kendisinin evrimi “üst düzey bilgi” olarak tarif etmesi, orta ve lise çağındaki insanların evrimi anlayamayacağını iddia etmesi gibi şeylere şahit olduk. Siz evrimin çok karmaşık ve zor olduğunu düşünüyor musunuz?

Hayır, ben öyle düşünmüyorum. Tamam, evrimsel biyolojiyi alanda çalışmak için, somut problemler üzerinden evrimsel biyolojiye odaklanabilmek için bilinmesi gereken oldukça yoğun bir bilgi var, bu açıdan kolay bir alan değil. Ancak diğer taraftan doğal seçilim gibi, genetik sürüklenme gibi görece kolay anlatılabilecek kavramlara da sahip. Ama tabii şöyle yapmak lazım bunu; doğal seçilimi avamlaştırmadan yani basit bir hayatta kalma mücadelesi ve savaşım haline dönüştürmeden olmalı. Benzerliklerin dengesi üzerinden canlılar arasında organ seviyesinde, daha düşük organizasyon seviyelerinde kurduğumuz ilişki ile bütün canlıları tek bir ortak ataya kadar götürebilirsiniz. Bunu göstermek kolay. Yani benzerlikleri göstermek son derece kolay. Evrimin olgusal tarafında ortak kökeni ortaya koymak son derece kolay. Doğal seçilimi anlatırken doğru örnekleri seçerseniz, genetik sürüklenmeyi anlatırken doğru örnekleri seçerseniz, evrimsel biyoloji, diğer dersler kadar rahat anlaşılır hale gelir. Bu başka ülkelerde nasıl yapılıyor? Çok küçük yaştan itibaren bütün öğrenciler evrimsel biyolojinin değişik çeperlerinden başlayarak kavlıyorlar. İlla İran örneğine gideceksek İran kötü bir örnek değil. Devasa kültürel birikime sahip bir yer aslında. Bir tek Suudi Arabistan’da yok. Birçok Ortadoğu ülkesinde, Arap ülkesinde evrim dersi var. Buralarda öğrenciye hakkıyla öğretiyor.

Bir de öğretilmesinin bir anlam var herhalde...

Tabii, biyoloji anlama, biyolojik çeşitliliği anlama herhangi bir seviyede hücre seviyesinde, metabolizma seviyesinde, gen seviyesinde, doku seviyesinde, tek tek

bireylerin hareketleri veya türler arası ilişkileri, türleşmeyi biyolojik olguları siz evrimsel biyoloji perspektifiyle çok anlamlı, çok sempatik bir şekilde sunabilirsiniz. Başka ülkelerdeki ortaöğretim nasıl yapıyor? Biyolojik olguları anlamak için, tarımsal problemlerden tutun temel ekolojik problemlere kadar, insan kaynaklı çevresel problemlere kadar, tıbbı kadar uzanan tarafları var. Dolayısıyla bu kadar bir bütünsellik içerisinde biyolojiyi kavramak istiyorsanız, uygulama alanları dahil, evrim bilgisini atlayamazsınız. Evrime dair bakanlığın bakış bence gerçekçi bir yaklaşım değil.

Hocam söyleşilerinizde toplumu anlamak isteyenlere “biyolojiye değil, marksist kurama bakmalarını” tavsiye ediyorsunuz. Bunun nedenini biraz açabilir misiniz? Marksizm toplumu anlamada fazladan ne söylüyor?

Marksist metodoloji pek çok metodolojiden biri; ama tarihselliğe bakması, bir sürü farklı farklı kültürel, toplumsal katmanların ilişkilerini, çelişkilerini ele alması vs. bakımından çok büyük bir zenginlik sunuyor. Dolayısıyla toplumsal hadiseleri ele alınırken, biyolojiden değil de, Marksizm’den veya beşeri olarak inceltilmiş yaklaşımlardan faydalanmak bence çok daha doğru bir şey. Doğru bir entelektüel nokta. Çünkü siz toplumsal çatışmaları ne bileyim işte iktisadi meseleler üzerine temellenmiş veya başka türlü tarihsel, ideolojik çatışmalar gibi şeyleri siz biyoloji üzerinden anlayamazsınız ki. Biyolojiden bir dil türetseniz bunları anlamak için, bu doğru değil ki, bağlamından çıkarmış oluyorsunuz. Mesela toplumlar arasındaki farkı veya “medeniyetler arasındaki farkı” anlattığınız zaman bunu bir doğal seçilimsel “rekabet” so-

nucu ortaya çıkmış bir fark olarak anlatmaya başlarsanız duvara toslamış olursunuz. Çünkü gerçek manasıyla doğal seçimden bahsedemezsiniz; yani doğal seçimde evrimleşme koşullarının, genotip ile fenotip arasındaki ilişkinin kalıtsallığına ve çevresel değişkenin ilgilendiğiniz doğal seçimle evrimleştiğini söylediğiniz özelliğin altını çizen genetiğe dayanması gerekir. Sosyal bir problem için böyle bir şey yapamazsınız ki. Mesela kadınla erkek arasındaki statü eşitsizliğini, sosyobiologların yaptıkları şekilde basitçe, evrimsel biyolojik farklara bağlayacak olursanız eğer duvara toslarsınız. Anaerkillik var, ataerkillik var, bunların mesela tarihsel yüzleri var, farklı coğrafyalardaki farklı tezahürleri var, antropoloji bilimi var, tarih bilimi var; yani bunlar şimdi dururken kalkıp da evrimsel biyolojik şeyler uydurmanın hiçbir manası yok; bence yani.

Siz Marksizm ile nasıl tanıştınız? Biyoloji üzerinden mi, politik atmosfer üzerinden mi merak ettiniz?

Herhangi bir siyasete hiç angaje olmadım. Kendim okudum. Bir tarih okumam oldu, Kapital’in 1. Cildini okudum, Marksist tarihçilerin sağlam üretimlerini okudum. Gordon (Childe) gibi, Marc Bloch gibi tarihçileri okudum. Dolayısıyla onlar üzerinden bir tarihe bakma bilinci kazanıyorsunuz. Diğer taraftan da biyolojiyi anlarken tarihsel, Lewontin’deki olumsal (contingency) çerçeveye ile yani başlangıç koşullarına bağlılık çerçevesinde, bakmayı öğrendikçe ve bu bakışın daha gerçekçi sonuçlar verdiğini gördükçe daha geniş pencere açmış oluyor önünüzde. Metodumu böyle incelttiğimi söyleyebilirim. Onun haricinde politik bir atmosfer veya siyasal angajmanım

olmadı.

Sohbet okumalar üzerinden gidiyor. Sizin iyi bir kitap toplayıcısı, yani “koleksiyoner” olduğunuz da söyleniyor. Bu merak nasıl başladı? Ülkemizin bilim tarihi açısından önemli olan kitaplar bulabildiniz mi?

Kitabın basıldığı dönemdeki baskısı hoşuma gidiyor; ama özellikle koleksiyon peşinde koşmak değil. Mezatlara da katılıyorum. Kebikeç Dergisi’ni yaklaşık yirmi beş yıldır çıkarıyoruz. Derginin ilk yıllarında, bizim yaklaşık on yıl kadar süren müzayede geleneğimiz vardı. Dergiye çıkartan ekip kitap müzayedesini de gerçekleştiriyor idi. Müzayedeye çok önemli kitaplar geliyordu. Çok güzel kitaplar, bir daha basılmamış, gün yüzüne çıkmamış, yerli ve yabancı farklı dillerde kitaplar geliyordu. Benim zaten çocukluğumdan beri kitapsız, kitap okumadan geçirdiğim gün yok. Özellikle etrafımızdaki abilerimiz çok teşvik ederlerdi. Hiç unutmuyorum, mesela Cem Yayınları’nın 15-20 ciltlik çocuk klasikleri vardı. Mahalledeki siyaseten aktif ağabeylerimiz çocuklar okusun diye kitap getirdiğinde; hatırlıyorum hepsini ben almıştım. Şimdi de sahafları dolaşıyorum; bir de eski ve kıymetli malzeme, param yetiyorsa alıyorum. Mesela Osmanlıca’ya yeni başladım; Osmanlıca basılmış evrim, tıp ve biyoloji kitaplarını topluyorum. Osmanlı’nın ilk ciltli evrim kitapları elimde var mesela. Salgınlar üzerine enteresan biyolojik bilgiler olan Anadolu coğrafyasına özgü Osmanlıca kitapları bulduğumda kaçırmamaya çalışıyorum. Böyle bir koleksiyonum, çalıştığım konulara da yakın olduğu için var. Onun haricinde hem edebiyat hem de tarih

perspektifinde kritik kitapları, hoşuma giden kitapları buldukça alıyorum diyebilirim.

Osmanlı döneminde bilim çalışmaları çok kadük kalmış deniyor hocam. Bu açıdan kitap, sahaf taramalarınızın gösterdiği sonuç nedir?

Düşünce tarihi diye bakmak lazım. Daha çok bilimsel meseleler üzerine düşünen ve bu konuda yazan popüler yazan, ciddi yazan kişiler var. Yoksa Osmanlı’da bildiğimiz anlamda bilimsel bir üretim yok. Düşünce tarihi açısından bir sürü yazan, çizen var. Zihniyet tarihi açısından çok zengin bir atmosfer aslında. Sadece Osmanlı’da değil, Cumhuriyet’ten sonra, yeni yazıya geçildikten sonra çok enteresan kitaplar var.